

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.054>
УДК 81'272'246.2

І.М. ЦАР, кандидат філологічних наук, науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: vakavaka7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9764-5758>

МОВНА АДАПТАЦІЯ ЕТНІЧНИХ РОСІЯН У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ АРЕАЛІ

У статті схарактеризовано проблему мовної адаптації етнічних росіян на Заході України на прикладі мовних біографій трьох етнічних росіян, що проживають в одному селі на Львівщині. Простежено зміни мовної і національної ідентичності, мовної поведінки та мови інформантів під впливом тривалого перебування в українськомовному середовищі. З'ясовано ставлення опитаних до української та російської мов і державної мовної політики. Установлено зовнішні та внутрішні чинники, що вплинули на мовну адаптацію етнічних росіян.

Ключові слова: мовна біографія, мовна адаптація, мовна поведінка, мовна ідентичність, мовне середовище.

Дослідження мовної адаптації в Україні стало особливо актуальним після початку російсько-української війни у 2014 році через значне посилення внутрішніх міграційних процесів. Хоч термін *мовна адаптація* ще достатньо не вивчений в українських соціолінгвістичних працях, мовознавці почали ним послуговуватися, досліджуючи пристосування українськомовних громадян до білінгвального середовища великих міст (Руда, 2016), мовну поведінку школярів (Данилевська, 2019), адаптацію вимушених внутрішніх переселенців із Криму та Донецької і Луганської областей у Києві (Цар, 2020), вивчаючи інтеграцію етно-мовних спільнот у загальнонаціональний мовний простір (Михальчук, 2021, с. 42), а також аналізуючи перехід на українську тих мовців, які

Цитування: Цар І.М. (2023). Мовна адаптація етнічних росіян у західноукраїнському ареалі. *Українська мова*, 2(86), 54—71. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.054>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

раніше послуговувалися російською мовою, проте під впливом повномасштабного вторгнення Росії в Україну змінили свою мовну поведінку (Sokolova, 2022, с. 15). Зважаючи на сучасну суспільно-політичну ситуацію в Україні, дослідження мовної адаптації представників етно-мовних спільнот є надзвичайно актуальним.

Ми витлумачуємо мовну адаптацію як пристосування мовця до нового мовного середовища, пов'язане зі змінами мовної поведінки, мовної свідомости, мовної ідентичности й мовної компетенції особи під впливом політичних, психологічних та соціокультурних чинників. Дослідження мовної адаптації індивіда передбачає характеристику мовних середовищ, у яких він проживав, аналіз його мовної ідентичности і мовної поведінки, вивчення перемикування кодів, мовної стійкості чи мовної толерантности тощо.

Мета статті — на матеріалі мовних біографій схарактеризувати мовну адаптацію етнічних росіян на Заході України й визначити чинники, що впливають на неї. Для цього проаналізовано три мовні біографії етнічних росіян, що проживають в одному селі на Львівщині. Мовні біографії записано у 2021 році, тобто до повномасштабної російсько-української війни.

МЕТОДИ Й ІНФОРМАНТИ

Під час збирання матеріалу застосовано метод включеного спостереження і метод мовної біографії, що передбачає запис такої розповіді респондента, основною темою якої є його мова (мови). А. Павленко зазначала, що мовна біографія інформанта свідчить про те, як і чому він знає певні мови, використовує їх або відмовляється від них (Pavlenko, 2007, с. 165).

Дослідження, що ґрунтується на методі мовної біографії, по суті діахронійне, адже охоплює життя не тільки інформантів, а також їхніх батьків, бабусь і дідусів чи навіть дальших поколінь (Nekvapil, 2003, с. 64). А оскільки такий наратив відбиває різні аспекти взаємодії мовця із соціумом, то є цінним джерелом інформації про мовну ситуацію в суспільстві.

Використання методу мовної біографії особливо корисне під час аналізу мовної поведінки білінгвів. У прикладній лінгвістиці біографічно орієнтовані дослідження спочатку стосувалися саме проблем уживання другої мови або вивчення іноземної. Як зауважувала Б. Буш, деякі ранні праці з вивчення білінгвізму вже ґрунтувалися на біографічному підході (Busch, 2016, с. 3). В українському мовознавстві І.І. Брага реконструювала мовну біографію білінгва, проаналізувавши автобіографію та епістолярій К.С. Малевича й мемуарні тексти його сучасників і згрупувавши результати дослідження за такими категоріями: родина; рідна мова; мова села, містечка; мова освіти; зміна місця проживання, мова міста; мова думки; мова емоцій; самооцінка мовної компетенції, рівень знань російської мови; етнокультурна самоідентифікація (Брага, 2019, с. 8—10). Детально представлено метод мовної біографії у статті Н. Кісс

та Г.В. Шумицької (Кісс, Шумицька, 2023). Автори продемонстрували, як цей метод можна застосовувати для вивчення мовної ситуації в Україні на прикладі мовнокультурного Закарпаття.

Дослідження мовних біографій дає змогу простежити динаміку мовного вибору, мовних переваг та мовної компетенції багатомовного респондента (Verschik, 2002). Тому вибір цього методу для вивчення мовної адаптації етнічних росіян вважаємо оптимальним.

Основою інтерв'ю для записування мовної біографії інформантів слугували матеріали питальника міжнародного наукового проекту «Дебати щодо мовного розмаїття — менеджмент мов національних меншин у пострадянській Україні» (2020—2023, проєкт фінансований науковим Фондом «Фольксваген»). Запитання поділено на блоки: 1) Дитинство; 2) Освіта / Служба в армії / Кар'єра; 3) Сім'я / Друзі / Вільний час; 4) Ставлення до мов; 5) Мовна політика; 6) Історія і перспективи розвитку народу, мови і культури; 7) Мова та ідентичність. Зафіксовано відомості про вік, стать, національність, освіту, мову повсякденного спілкування інформантів та національність і мову повсякденного спілкування членів їхніх родин. Крім того, до питальника додано запитання, відповіді на які дають змогу з'ясувати конкретні аспекти мовної поведінки респондентів чи мовної ситуації в Україні, що цікавили інтерв'юера (наприклад, запитання стосовно мовного законодавства, проблеми мовної свідомості тощо).

Матеріалом дослідження послуговували записи мовних біографій трьох етнічних росіян — двох жінок приблизно того самого віку (Ольги й Анни) і старшого чоловіка (Миколи) (табл. 1).

Усі інформанти вважають себе етнічними росіянами, здобули російськомовну освіту і переїхали до Верина (села у Львівській області) давно. Зауважимо, що 99 відсотків жителів Верина розмовляють українською мовою, а респонденти тоді не знали її. Як видно з Таблиці 1, інформанти прожили у Верині понад 30—40 років, тому ми можемо з упевненістю говорити не лише про процес, а й про результати їх адаптації до цього мовного середовища.

Таблиця 1. Інформанти

Ольга	Анна	Микола
1966 р. н. з м. Шуї	1962 р. н. з м. Севастополя	1942 р. н. з м. Тамбова (також проживав у Києві та Миколаєві)
<i>Зараз вони проживають у с. Верині, Львівська обл., Стрийський р-н</i>		
з 1985 пекар, заробітчанка (у Польщі) без вищої освіти	з 1980 вихователька в дитячому садку, заробітчанка (в Італії) вища освіта	з 1990 слюсар, кіномеханік вища освіта

Ольга і Анна працювали за кордоном (в Італії та Польщі). Микола працював в Україні (у Києві та Миколаєві). В Україну його привезла мати ще немовлям. До Верина Микола переїхав найпізніше з усіх інформантів — у віці 48 років. Усі, крім Ольги, здобули вищу освіту. До переїзду Ольга взагалі не стикалася з українською мовою. Анна і Микола інколи чули її, але ніколи не розмовляли нею.

Розповіді інформантів про період їхнього життя до переїзду порушують певні проблеми побутування української мови у СРСР і ставлення до неї. Микола зауважив, що стикався з українською під час навчання в Києві, коли, за його словами, була спроба українізувати навчальний процес. Проте це тривало лише місяць. За часів СРСР більшість українців, на думку Миколи, спілкувалася російською мовою:

М. Почему раньше все на русском языке в Советском Союзе говорили? Потому что это было выгодно/ почетно и все// В любой институт/ любой техникум только русская мова// Без русской мовы нельзя было практически поступить//¹.

Анна пригадує українськомовні вивіски в Харкові на фотографіях випускників і дивується, що під час її навчання там увесь мовний ландшафт уже був російською:

А. Тому що також до сьмдесят п'ятого року приблизно у Харкові було вивіски всі/ всього/ інститутів/ магазинів/ фірм на українській мові// Потім чомусь... ну / напевно/ тому що ми були молоді/ тим не цікавились/ перейшло чомусь на російську мову// Навіть вивіски всі// І було до того багато/ можна було чути/ то мені бабушка розказувала/ моя прабабуся взагалі розмовляла українською мовою/ бо вона сама з Харківщини/ а потім чому... чесно/ не знаю// Це треба внікнути/ напевно// Або якби була моя бабуся жива/ ана би мені / може/ би мені розказала// Перейшло на російську мову/ всі помінялись// У мене навіть на фотографіях є// От де я навчалася/ випускники там/ скорше що випускалися/ їхні... от вони стоять/ коло інституту/ скрізь було українською мовою// Вже як я/ російською// Я на оце звернула увагу// Чому/ не знаю//

Отже, інформанти родом з різних міст, здобули різну освіту, до переїзду перебували в повністю російськомовному середовищі й не спілкувалися українською мовою взагалі.

НАЦІОНАЛЬНА І МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ІНФОРМАНТІВ

Усі троє респондентів вважають себе етнічними росіянами. Проте після заглиблення в їхні мовні біографії відкриваються цікаві деталі такої ідентифікації (табл. 2).

Анна вважає себе росіянкою суто формально, як вона каже, тому що її так записали в паспорті. З розповідей матері Анна знає, що її праба-

¹ У прикладах збережено мову і вимову інформантів. Репліки записано базовою мовою респондента (для Миколи це російська), укралення позначено жирним.

буся була родом з Харківщини і розмовляла тільки українською мовою. Фрагменти інтерв'ю ілюструють, як мовне середовище в Криму та одруження вплинуло на зміну мовної ідентичності Анниної матері:

А. От прабабуся/ то мені мама постійно розказувала/ вони як приїжджали туди до бабусі/ до маминої бабусі/ як вона казала/ вона все із нею говорила українською// Значить то давним давно було вже// То вже як вони переїхали після війни в Крим/ тут почали розмовляти в Криму російською мовою/ значить//

І. А як Ви думаєте/ яка мова для них/ для Ваших бабусь/ дідусів/ батьків була рідна?

А. Ну я так думаю/ для прабабусі/ була українська/ а вже мама походу обставин/ напевно/ стала російською//

І. Добре// А національність/ як Ви думаєте/ яка в них була національність?

А. У мами/ українка// Це я сто процентів знаю/ тому що її рід весь український// А от рід мого батька весь російський//

Хоч до переїзду до Верина, Анна спілкувалася російською, рідною мовою вона вважає українську, оскільки тепер розмовляє нею і усвідомила її важливість:

А. Напевно/ українська// За... ну... оце...

І. А за чим?

*А. (сміється) Не знаю// Тому що нею розмовляю і тому що **осозна... осознаніє пришло**/ що мова українська//*

Ольга на початку інтерв'ю сказала, що є росіянку за походженням, але на те саме запитання в середині інтерв'ю, сама того не помітивши, уже відповіла, що є українку. Рідною мовою вона вважає українську, оскільки розмовляє нею більшу частину свого життя:

*О. Ну та мова/ де живуть/ де спілкуються/ та мова// Яка національність/ така і мова найрідніця// **То що говорю/ та мова рідна// Не?** [І. Ага/ добре//] *Ну та так// Я навіть уже по-руски мало що і говорю// Не то що говорю/ навіть е-е-е ті слова забиваю// **Отак би по-руски поговорити/ і вже/ напевно/ сьї путала**// Та так//**

І. Добре// Що Вам допомагає знати і визнавати те/ що Ви українка? Зберігати от я українка? Що Вам допомагає?

О. Що мені допомагає?

І. Що оце зберігає/ що Ви українка/ діти Ваші українці? Передавати з покоління в покоління?

О. Напевно/ любов//

І. Любов до чого?

Таблиця 2. Національна і мовна ідентичність інформантів

Ідентичність	Ольга	Анна	Микола
Національність	Росіянка → українка	Росіянка	Росіянин
Рідна мова	Російська → українська	Українська	Російська

О. Любов до свої... до свої... нації/ любов до свої мови//

І. Ага// Добре// А от дивіться тако// Ви на початку сказали/ що Ви росіянка...

О. Так//

І. А зараз кажете/ що Ви українка//

О. Та бо я вже більше часу на Україні і-і мені сьї здає/ шо таке як би більше вже до україн... до українського//

Отже, тривале перебування в українському середовищі вплинуло на те, що Ольга змінила не тільки рідну мову, а й національну ідентичність. Як засвідчив фрагмент інтерв'ю, вона також пояснила це тим, що любить Україну і її мову. Ольга зауважила, що забуває російські слова та сумнівається, чи зараз змогла б вільно говорити російською.

Лише Микола не змінив своїх поглядів та ідентичності і вважає себе росіянином, а рідною мовою російську. Хоч, наприклад, на відміну від Ольги, він майже все життя прожив в Україні, оскільки його мати переїхала в Україну, коли він був ще немовлям.

М. Потому шо у меня папа русский/ мама русский// Папа с Ленинграда/ а мама з Николаева/ что обласний//

Як бачимо, Ольга і Анна насамперед уважають, що рідна мова — це мова, якою вони спілкуються, і не пов'язують її зі своїм етнічним походженням. Микола розуміє рідну мову як мову свого етносу. Зміна мовної ідентичності Ольги сприяла зміні її національної ідентичності. А мовна біографія Анни свідчить, як адаптація до нового мовного середовища сприяла поверненню жінки до мовної ідентичності її предків.

Далі спробуємо зрозуміти, чому інформанти перейшли або не перейшли на українську, як довго це тривало, з якими труднощами вони стикалися, чи зазнавали мовної дискримінації і як змінилася їхня мовна поведінка.

МОВНА АДАПТАЦІЯ ІНФОРМАНТІВ У ВЕРИНІ

Мовна адаптація інформантів у Верині почалася безпосередньо після їх переїзду туди. Важливо розуміти, у яке мовне й культурне середовище вони потрапили.

Верин — село на Заході України, розташоване за 42 км на південь від Львова, з населенням понад 1679 осіб. Це греко-католицька громада зі стійкими патріотичними переконаннями і активним культурно-просвітницьким життям. Мешканці спілкуються українською мовою, зокрема часто місцевим діалектом.

Для Ольги, яка раніше жила в повністю російськомовному оточенні, не розмовляла українською і не розуміла її, адаптація у Верині стала викликом. Жінка хотіла якнайкраще інтегруватися в нове середовище, сподобатися своїм новим родичам. Вона повністю перейшла на українську мову майже відразу після переїзду. Уже за рік чи навіть раніше вона вивчила українську мову і могла вільно спілкуватися з іншими.

О. Я якраз відразу сюда приїхала/ до мене дуже добре сьи... добре дуже ставленьи було/ і оні сьи не дивили/ шо я там з Росі-її/ якась росіянка/ і тейво/ али ні було такого бар'єра між нацией і мовою// Добре зо мною сьи ставили//

Анна також перейшла на українську відразу після переїзду. Основною мотивацією Анни було те, що вона почала працювати в дитячому садочку і їй треба було розмовляти з дітьми, а вони не розуміли російської.

Лише Микола не перейшов на українську і спілкувався тільки російською з усіма і в усіх комунікативних ситуаціях.

М. Когда я сюда приехал/ 30 лет тому назад/ мене все говорили/ «Шо ти говориш на російській? Говори на українській!» Я говорю/ «Ну я привык по-русски говорить» Я говорил/ «Я росіянин/ я говорю по-російски»// Ви ж меня розумієте? Я узнал/ что достаточно быть по паспорту русским/ тогда имееш право говорить на русском// А якщо ти українець/ то мушиш говорить только по-українски//

Імовірно, однією з причин того, що Микола не змінив своєї мовної поведінки, було те, що, на відміну від Ольги й Анни, він переїхав до Верина у віці 48 років (табл. 1).

Ольга і Анна сказали, що в них не виникало труднощів з адаптацією. Навпаки — усе допомагало, оскільки всі кругом говорили тільки українською.

О. А люди до мене говорили українською/ а я і хотіла/ щоб українською говорили/ щоб скорше сьи навчити української мови//

Проте Анна зазначила, що спочатку їй було психологічно некомфортно на роботі, оскільки вона розуміла, що недосконало знає українську.

А. Чисто спілкування// Просто я по професії працювала десь років 3 тут// Потім після декрету я пішла ро... працювати в садік тимчасово// І оце був стимулом мені дуже/ дуже уважно вчити українську мову/ тому шо мені треба було спілкуватися з діточками українцями/ з батьками українцями//

Однак ніхто з опитаних, навіть Микола, не сказав, що коли-небудь зазнавав мовної дискримінації.

Під впливом тривалого перебування в новому мовному середовищі мовна поведінка інформантів змінилася (табл. 3). Ольга й Анна почали спілкуватися тільки українською. Ольга використовувала російську мову тоді, коли говорила з родичами з Росії. Як зазначено вище, вона навіть почала забувати російську. І якби до неї хтось незнайомий заговорив російською, вона навіть не відразу б перейшла на цю мову. Хіба що її б попросили про це.

І. От якби/ наприклад/ до Вас говорили російською/ Ви би перейшли на російську чи Ви б далі говорили українською?

О. Я би могла їх підтримати українською/ російською мовою/ али я би ні перейшла//

І. Чому?

О. Не/ бо я вже привикла// Я привикла уже на української мови/ мені сьи здає/ шо я таке як вже (пауза) корінна українка// (сміється)

Тривале перебування в Польщі на заробітках також позначилося на мовленні Ольги. І хоч вона не змішує у своєму мовленні українські й польські слова, проте вживає останні спорадично, якщо тема розмови провокує спогади про Польщу. Наприклад, розповідаючи про свою адаптацію до польськомовного середовища, Ольга несвідомо, неконтрольовано вживала польські слова (*dobrze, bardzo* тощо).

Мовна адаптація Анни відбувалася трохи повільніше, ніж Ольги. Перші 5 років Анна ще могла неконтрольовано перемикатися на російську, але пізніше перестала:

І. Як часто ви переходите з однієї мови на іншу?

А. Не/ зараз не// Спочатку/ от коли я сюда переїхала/ то таке було/ було//

І. А як довго от цей період тривав?

А. Ну десь до п'яти років//

Як і Ольга, Анна охоче вивчала українську. Вона не пам'ятає випадків дискримінації на мовному ґрунті:

А. Вот коли починала навчатися українською мовою/ багато жар... в мене були такі співробітники/ які мені допомогали/ напевно/ вот// То не дискримінація/ піджартування/ поп... завжди мене поправляли/ навчали// То в такий період// Но я не рахую це за обіду/ а навпаки/ я вдячна/ що мене багато чому от це вчило//

Тепер Анна принципово спілкується тільки українською, особливо з персоналом у сфері обслуговування. Вона переходить на російську тільки з родичами і друзями з Росії або якщо розуміє, що її співрозмовник неукраїнець:

А. Можливо/ навіть деколи буває/ що і потрібно з рускомовними друзями/ які проживають тут/ розмовляти українською/ но в мене це йде на автоматі// Я чую/ хто зі мною розмовляє російською/ я автоматично переходжу на російську//

Аннина дочка також зберігає мовну стійкість і не переходить на російську, хоч її чоловік і його родина російськомовні, а сама вона живе в Харкові. Проте онука Анни вже двомовна і послуговується українською чи російською залежно від ситуації спілкування й мови співрозмовників.

На мовну поведінку Анни суттєво вплинули події Революції Гідності та російсько-українська війна:

І. Якщо у вашому житті був момент/ коли ви вирішили послідовно використовувати тільки одну мову в різних ситуаціях спілкування/ опишіть його детальніше//

*А. Ну/ напевно/ от після отіх всіх революцій// Коли... Особливо коли ми там [в Італії] були/ за границею/ осознання своєї країни/ своєї нації/ воно сильно/ сильно/ сильно нас підкреслило/ і поштовх був страшенний// **Нет/ ми будем говорити тільки своєю мовою/ бо ми нація/ бо ми... таке от всьо//***

Зауважимо, що перебування в українськомовному середовищі змінило мовну свідомість Анни. Вона почала вважати, що спілкування рід-

ною (українською) мовою важливе для збереження нації, і навіть дискутувала на мовні теми зі своїми російськомовними друзями:

А. Навіть ми між собою обцялися/ вот/ спілкувалися навіть між собою на ці всякі теми// От у мене тожже ж моя/ де Оля вишла замуж... До речі/ вона моя подруга// Вона уже рахує себе застарію перевчатися/ (з іронією пародіює) нашо ї того/ вона буде смішно карлявити слова/ «я вже так доживу»// Ну вопшем/ говорю/ люди просто не осознають/ шо це ну/ напевне/ риса характеру/ ген нації десь там має бути//

Микола, який каже, що ніколи не переходить на українську, все-таки цілеспрямовано спілкується нею у транспорті. Він пояснює це тим, що російська мова на Заході України дратує людей. Тому, щоб цього уникнути, він у транспорті говорить українською:

М. Я переходил/ старался переходить/ даже счас стараюся вот когда я еду в общественном транспорте/ чтоб никого не раздражат/ потому шо я знаю/ шо почему-то русский язык раздражает людей// Ну я не знаю/ может/ это какая-то генетическая память или шото такое/ шо...

Зауважимо, що Микола нечасто спілкується з місцевими. Вузькі соціальні контакти також могли позначитися на його мовній адаптації:

М. Ну я вообще не много общаюся/ только на уровне в газовой кантору там/ в социальную помощь// Так там уже у меня все знакомые/ они меня воспринимают такой/ как я есть//

Таблиця 3. Мовна адаптація

Адоптація	Ольга	Анна	Микола
Переходить на українську в розмові з українськомовним співрозмовником			
Переходить на російську тільки в розмові з російськомовними родичами			
Переходить на російську в розмові з російськомовними родичами, друзями чи знайомими			
Принципово спілкується тільки українською з українцями			
Спілкується тільки російською			
Може вживати деякі українські слова			
Може вживати деякі російські слова			
Може вживати діалектизми			
Перейняв/ла місцеві звичаї і традиції			
Охоче вивчав/ла українську мову як державну			
Хоче, щоб діти й онуки знали українську			
Уважає, що українська мова має бути єдиною державною мовою в Україні			
Задоволений/а державною мовною політикою			
Уважає, що релігія важлива для збереження мови та культури			
Стикався/лася з мовною дискримінацією			

Під час інтерв'ю ми помітили, що Микола може неконтрольовано перемикає мовні коди, коли спілкується з українськомовною людиною. Проте це перемикаєння відбувається частково, тобто він може говорити українською лише частини речень або окремі слова, але не висловлювання повністю. Таке перемикаєння помітне особливо тоді, коли тема розмови стосується української мови або чогось, пов'язаного з нею.

Саме Микола досі живе з думкою про велич Радянського Союзу і російського народу. Імовірно, ці переконання суттєво вплинули на його мовну поведінку.

Попри свої політичні переконання Микола загалом задоволений державною мовною політикою в Україні. Лише Анна поскаржилася, що влада дуже мало робить для розвитку української мови:

І. Що влада робить для Вашої рідної мови?

А. Для мене дуже мало робить//

І. Для української мови?

А. Та// Дуже... А. Як на мене/ дуже мало//

І. Ну а що/ що/ на Вашу думку/ треба змінити?

А. Вони працюють/ но дуже мало//

І. А що саме треба для мови зробити от?

А. Ну саму історію більше розказувати в першу чергу/ шоби люди зрозуміли/ які ми цінні/ з глибини історії шоби кожен оце осознав/ ну і багато/ багато історич... історії нашої/ мови/ країни скрізь тре розказувати/ шоб ми відчули/ хто ми є і що ми маєм її цінувати/ і ми маєм її вчити// Ну де йде мовлення/ там і має бути//

Усі опитані вважають, що в майбутньому позиції української мови в Україні будуть посилюватися, зокрема серед молоді. Микола переконаний, що через 10 років більшість українців спілкуватиметься англійською мовою.

УКРАЇНСЬКА ТА РОСІЙСЬКА МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ

Те, як інформанти оцінюють свої знання української та російської мов, дещо відрізняється від їхньої реальної мовної компетенції.

Ольга оцінює українську на 3 з 5, бо ніколи не вивчала її в школі, російську — на 4, оскільки вже забуває її (табл. 4).

Анна вважає, що майже ідеально знає обидві мови, але недосконало: риси однієї мови виявляються, коли вона говорить іншою, тобто змінилася її мовна компетенція в обох мовах.

Микола каже, що української мови взагалі не знає, але й російську знає на 3 з 5, бо вважає, що пише неграмотно.

Ольга розмовляє місцевим діалектом, проте водночас у її мові трапляються деякі фонетичні риси російської. Інколи інформантка може використовувати російські слова, змішувати граматичні форми двох мов. Як було зауважено вище, вона ніколи не вивчала української мови у школі чи на якихось курсах. Жінка засвоїла її природним способом,

спілкуючись з українськомовними мешканцями. Відповідно вона добре опанувала усну розмовну мову, зокрема місцевий діалект. Проте їй важко писати українською, оскільки їй зрідка доводилося це робити. Ольга усвідомлює, що має російський акцент:

О. Може/ в Верині вже люди привикли до мої/ там де я/ з тими спілкуваннями// А десь поїду даліше/ то вже відразу казали/ або я з Східної України/ або ше звідкись/ або навіть казали/ шо я росіянка// Бо по тому акценті/ знаєш// Шо казали/ «О! То вже ні звіци! Ти ні є укрАїнка»// Бо така мова/ акцент//

І. Але ніхто Вас не принижував через це?

О. Не/ не/ не/ не! Ніхто не принижував//

На думку Ольги, у Верині більшість людей спілкується українською, проте є ті, хто розмовляє російською та «закарпатською» мовами. Імо-

Таблиця 4. Мовна компетенція

Інформант	Українська мова	Російська мова
Ольга	О. Напевно шо на трійку// З п'яти// Мову знаю добре/ але писати кепско пишу//	О. А російської б оцінила на п'ять// Або/ може/ напевно/ на чотири// І. А чо? О. М-м-м писати/ добре пИшу// Ну та бо я в школі сьї вчила/ так// То нема шо говорити// О// Але говорити то/ може би/ може/ напевни/ ше би задумала якими словами// Ше би подумала/ як то правильно сказати (пауза) по... поросійському/ знаєте// То позабувалисьи (пауза) слова деякі/ так//
Анна	А. Ну/ напевно/ на 90 процентів// Всьо равно вот... все одно/ бач/ там десь сидить російська/ вона виходить/ і так само/ напевно/ вже є повністю заповнена українська/ і вона всьо равно би виходила//	А. Ну я її знаю... Я взагалі її досконало знаю// Я на ній виросла// Я на ній общялася//
Микола	Українську я в принципі вообщє не знаю так как положено// Я почему собственно украинску мову/ ну как бы сказать/ я ее знаю в таком смысле/ шо я умею читати по-українськи/ а розмовлять не вмію/ бо * у меня не было практики говорить// Все говорили по-русски/ и я//	Я плохо знаю [російську]// В смысле ну я могу писать неграмотно/ могу... Я на это не уделяю сильно// Російську знаю ну на четверочку/ наверно/ на троечку с четверочкой// Может/ у меня российская мова суржикова/ ну не знаю// Я знаю/ что я диктанты писал всегда с ошибками// Я не выучил язык так/ как бы его стоило выучить//

* Зверніть увагу на перемикання мовних кодів у репліці Миколи.

вірно, як «закарпатську» мову респондентка витлумачує місцевий діалект. Ольга не розуміє, що таке діалекти, проте вона помічає відмінності в мовленні людей з різних регіонів України:

О. Мій племінник він живе в Києві/ і там трошка мова/ я тако помічю/ як він приїздить з Києва/ що більше така мова м-м-м/ ну як вам сказати?/ е-е-е ту/ де у нас/ в нас більше мова така західна/ а там більше східна така мова// Та то так не відрізняти яка/ ну але відразу такий акцент чути// Так// Але красиво/ красиво/ та//

Хоч у мовленні Ольги інколи трапляються російські слова і граматичні помилки, їхня частотність невисока. І, незважаючи на те, що мовлення жінки має певні фонетичні риси, притаманні російській мові, навряд чи його можна вважати суржиком. Сама Ольга не розуміє, що таке суржик.

Анна розмовляє більш-менш літературною українською мовою із вкрапленням діалектних слів. Може використовувати також деякі російські слова. Хоч Анна вважає, що непогано володіє обома мовами, вона зазначає, що може припускатися мовних помилок, бо інколи її мовні коди змішуються. Інформантка достеменно не розуміє, що таке суржик, називаючи ним будь-яку суміш слів із двох різних мов:

І. Як Ви розумієте поняття «суржик»? Що таке суржик/ знаєте?

А. Слова змішані українсько-російські/ українсько-австрійські/ українсько-польські... Ну вобщем такево/ мішане всьо//

І. Ага// А як Ви ставитеся до цього?

А. Погано//

І. Чому? Розкажіть//

А. Тому що то некрасиво/ негарно/ неправильно і всьо// Смішно// (сміється)

Микола говорить тільки російською, але під час розмови з українськомовними частково переходить на українську (особливо часто повторює українські фрази співрозмовника), не контролює цей процес, а також може використовувати деякі українські слова. Хоч Микола зазначив, що не володіє українською, він уміє читати нею, оскільки раніше багато читав українською. Крім того, вивчати українську йому допомагала дружина:

М. Я начал читать взахлеб книги на украинской мове// И Маша будучи украинкой она иногда у меня спрашивала/ «А як це буде по-українски?» Так що я українську мову знаю/ но у меня нету практики розмовляти//

На думку Миколи, мешканці Верина розмовляють не чистою українською мовою, а з домішками з інших мов. Місцеві діалекти Микола вважає суржиком, проте ставиться до них нейтрально, без негативу. Власне, те, що інформанти добре не розуміють, що таке діалект і суржик, може впливати на їхню оцінку своєї мовної компетенції.

Респонденти зазначили, що їхні діти та онуки знають українську краще за них, оскільки вже навчалися в українській школі. Наприклад, Анна вважає, що її онука прекрасно володіє українською і розповідає про те, як дівчинка навіть пояснює їй деякі українські слова:

А. Навіть деколи бувало/ що мені... Саша мені пояснювала/ скорше всього// (сміється) Ну тому що вона зара навчається в українській школі там [в Харкові]//

Зауважимо, що онука Анни живе в Харкові, і майже все її оточення спілкується російською. Проте завдяки українськомовній освіті дівчинка вільно володіє українською.

ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА МОВНУ АДАПТАЦІЮ ІНФОРМАНТІВ

Попри те що всі троє опитаних уважають себе росіянами і живуть в однаковому мовному середовищі, вони адаптувалися до нього по-різному. Чинники, що вплинули на мовну адаптацію інформантів, можна розділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників належать: мова середовища; тривалість перебування в новому середовищі; освіта; тип населеного пункту (місто чи село); вихід за межі місця постійного проживання; соціальні зв'язки; домінуючі політичні погляди спільноти.

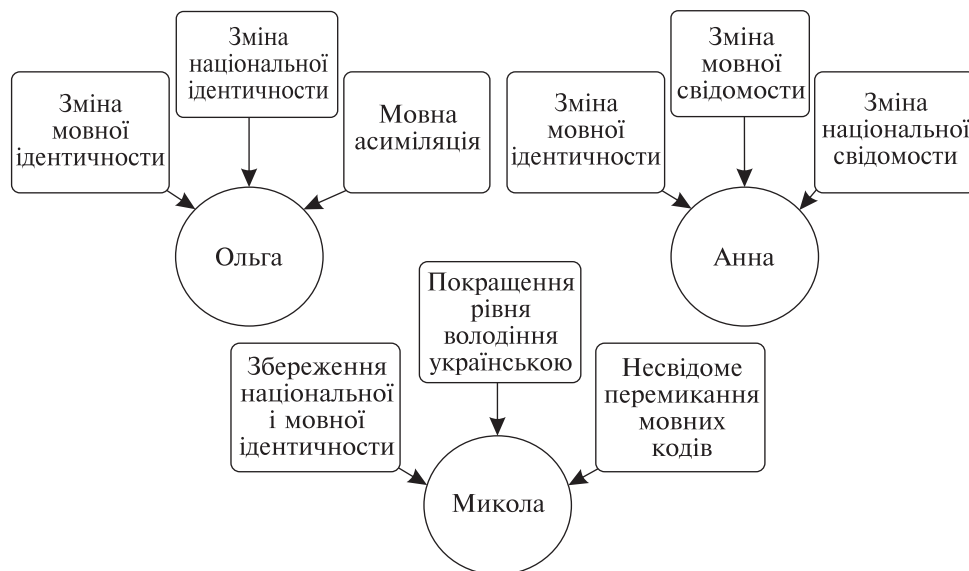
Крім мови нового середовища, важливу роль відіграє й тривалість перебування в ньому, а також тип населеного пункту. Оскільки респонденти проживають у селі, їхнє коло спілкування досить широке. Вони знайомі з усіма сусідами й беруть участь у житті громади, що не так часто трапляється в місті. До того ж, вони рідко виїжджають за межі Верина, а якщо й роблять це, то переважно відвідують районний чи обласний центр, де мовна ситуація приблизно така сама, як і у Верині.

Серед внутрішніх чинників насамперед виокремлюємо політичні переконання, вік, характер, особисті цілі.

Але, імовірно, цього разу зовнішні чинники відіграли важливішу роль, як видно з прикладів Ольги й Анни.

Індивідуальні політичні переконання інформантів також є дуже вагомим чинником, як ми побачили на прикладі Миколи. Навіть проживши понад 30 років в українськомовному середовищі, він свідомо не переходив на українську. Проте на запитання, чи міг би він коли-небудь це зробити, відповів: «Так! Якщо б це було економічно вигідно». Він також добре адаптувався до нового мовного середовища й жодних труднощів у спілкуванні з іншими мешканцями в нього не виникало.

Як і Ольга та Анна, Микола вважає, що українська мова повинна бути єдиною державною мовою в Україні. Водночас він і досі є «радянською людиною» та виправдовує вчинки політиків тієї епохи. На думку Миколи, за часів СРСР багато чого було краще, ніж у наші дні. Якраз його приклад засвідчує, як радянське минуле впливає на мовну адаптацію етнічних росіян до нового мовного середовища. Якщо Радянському Союзові вдалося вплинути на свідомість людини, то в зрілому віці змінити її, як і мовну поведінку, буде надзвичайно складно, незважаючи на будь-які інші чинники. Мабуть, те саме можемо сказати сьогодні про ідеологію «русского міра», яку поширює Москва.

Зміни, що відбулися внаслідок мовної адаптації інформантів

Серед інших чинників мовної адаптації можна виокремити індивідуальні психологічні особливості інформантів. Крім того, припускаємо, що гендерний чинник, а також мета переїзду можуть відігравати вагомую роль у процесі адаптації. Наприклад, жінки-респонденти хотіли сподобатися родині чоловіка і повністю ввійти в нове середовище, тому докладали зусиль до якнайшвидшої адаптації, тоді як для Миколи було не важливо, як його сприймає оточення.

Хоч мовна адаптація інформантів відбувалася по-різному і під дією різних чинників, для кожного з опитаних вона була успішною, оскільки всі інформанти досягли своїх цілей і влилися в нове мовне середовище так, як уважали за потрібне. Під впливом домінантної в цьому середовищі української мови суттєві зміни відбулися в мовному житті тільки тих інформантів, які самі цього прагнули (рисунок).

Цікаво порівняти деякі аспекти процесів мовної адаптації етнічних росіян на Заході України та молодих українців, що переїхали з Донецької, Луганської областей та Криму до двомовного Києва (табл. 5). На перший погляд, здається недоречним порівнювати такі різні категорії респондентів. Проте, на нашу думку, це зіставлення може бути корисним для подальших досліджень мовної адаптації різних вікових груп і аналізу впливу мовного середовища на неї.

Хоч респонденти, чії мовні біографії описано в цій статті, старші за інформантів-переселенців, їхня мовна адаптація почалася так само в молодому віці, відразу після переїзду. На відміну від вихідців зі Сходу України та Криму, Ольга, Анна і Микола потрапили до українськомовного середовища, тому мали змогу повністю зануритися в нього й уникнути більшості перешкод, з якими зіткнулися ті, хто опинився у

двомовному середовищі. Вони швидко почали спілкуватися українською мовою, хоч раніше її не знали. Натомість молоді переселенці, переїхавши до Києва, переважно продовжили спілкуватися російською в більшості комунікативних ситуацій, незважаючи на те, що спочатку мали намір перейти на українську. Це ще раз підтверджує вагому роль мовного середовища в опануванні нової мови чи переходу на неї. З іншого боку, приклад Миколи засвідчує, що дуже важливим чинником переходу на українську є бажання особи це зробити. Адже навіть перебуваючи в українськомовному середовищі протягом тривалого часу, інформанти можуть не перейти на українську мову, якщо такий перехід суперечить їхнім політичним переконанням або якщо вони просто не мають наміру змінювати свою мову повсякденного спілкування.

Незважаючи на незначну кількість опитаних і можливу суб'єктивність інформантів у трактуванні й оцінюванні різних мовних реалій, аналіз представлених мовних біографій дав змогу схарактеризувати мовну адап-

Таблиця 5. Порівняння мовної адаптації представників різного віку та етнічної належності в різних мовних середовищах

Етнічні росіяни старшого віку в українськомовному середовищі	Молоді українці-переселенці у двомовному середовищі (2019) *
Спілкувалися тільки російською	<p><i>До переїзду</i></p> <p>Спілкувалися переважно російською</p>
Повністю перейшли на українську	<p><i>Після переїзду</i></p> <p>Спочатку пробували повністю перейти на українську, але потім зрозуміли, що можна обійтися без української</p>
Не змінили своєї мовної поведінки, продовжують спілкуватися російською	Продовжують спілкуватися російською, проте почали більше думати українською
Почали використовувати українську мову залежно від ситуації	Почали використовувати українську мову залежно від ситуації
У мовленні почали з'являтися українські слова	У мовленні почали з'являтися українські слова
	Почали говорити суржиком
	<i>Перешкоди на шляху до спілкування українською мовою</i>
Недостатній рівень володіння українською	Немає широкого українськомовного середовища
Індивідуальні політичні переконання	Немає потреби говорити українською, коли можна послуговуватися російською
Вік	Недостатній рівень володіння українською
	Незнання української розмовної мови
	Страх здаватися смішним через мовні помилки
	Слабка інтегрованість в українськомовний культурний простір

* Цар І.М. (2020). Мовна адаптація молодих переселенців із Донбасу та Криму в білінгвальному середовищі.

тацію етнічних росіян на Заході України та з'ясувати вплив соціально-політичних чинників на зміну мовної поведінки інформантів.

Мовна адаптація респондентів відбувалася одночасно з їх соціокультурною адаптацією. Усі опитані перейняли місцеві звичаї та традиції. Дехто навіть змінив свої політичні переконання. Результати мовної адаптації інформантів вплинули на майбутню мовну й національну ідентифікацію їхніх дітей та онуків.

Інформанти, які свідомо прагнули якнайкраще пристосуватися до нового мовного середовища, швидко засвоїли українську мову переважно через повсякденне спілкування з носіями цієї мови, не вивчаючи її на спеціальних курсах чи за допомогою підручників. Навіть інформант, який не мав наміру переходити на українську, почав краще розуміти її і неконтрольовано перемикає мовні коди під час комунікації з українськомовними співрозмовниками.

Під час адаптації респонденти не зазнавали дискримінації за мовною чи національною ознакою. Усі опитані наголосили на доброзичливому ставленні місцевих до них і не були свідками мовних конфліктів під час перебування в українськомовному середовищі.

Виконане дослідження може бути корисним для аналізу мовної адаптації вимушених внутрішніх мігрантів, яких у зв'язку з війною в Україні дуже багато.

Статтю опубліковано за матеріалами доповіді на Міжнародній онлайн-конференції «Дебати щодо мовного розмаїття в сучасній Україні: мови національних меншин, білінгвізм та мовні ідеології у воєнні часи» 21 жовтня 2022 р.

ЛІТЕРАТУРА

- Брага І.І. (2019). Мовна біографія білінгва (спроба реконструкції). *Закарпатські філологічні студії*, 8, 1, 7—12.
- Данилевська О.М. (2019). *Українська мова в українській школі на початку XXI століття: соціолінгвістичні нариси*. Київ: Києво-Могилянська академія.
- Кісс Н., Шумицька Г. (2023). *Соціолінгвістичний метод мовної біографії та практика його застосування на Закарпатті* (у друці).
- Михальчук О. (2021). Мовна ідентичність етнічних спільнот у контексті української мовної ситуації. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 9(2), 37—49. <https://doi.org/10.14746/sup.2021.9.2.03>
- Руда О.Г. (2016). Механізми мовної адаптації (на прикладі мовної поведінки «нових киян»). *Психолінгвістика*, 19(2), 55—67.
- Цар І.М. (2020). Мовна адаптація молодих переселенців із Донбасу та Криму в білінгвальному середовищі. *Українська мова*, 1(73), 113—128. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.113>
- Busch B. (2016). Methodology in biographical approaches in applied linguistics. *Working Papers in Urban Language & Literacies*, 187, 1—12.
- Nekvapil J. (2003). Language biographies and the analysis of language situations: on the life of the German community in the Czech Republic. *International Journal of the Sociology of Language*, 162, 63—83.

- Pavlenko A. (2007). Autobiographic Narratives as Data in Applied Linguistics. *Applied Linguistics*, 28(2), 163–188.
- Sokolova S. (2022). The problem of choosing the language of communication: Ukrainian realities. *Cognitive Studies / Études cognitives*, 22. <https://doi.org/10.11649/cs.2649>
- Verschik A. (2002). Linguistic Biographies of Yiddish Speaker in Estonia. *Folklore (Tartu)*, 20, 38–52.

Статтю отримано 07.04.2023

REFERENCES

- Braha, I.I. (2019). The linguistic biography of a bilingual (an attempted reconstruction). *Transcarpathian Philological Studies* 8, 1, 7–12 (in Ukrainian).
- Busch, B. (2016). Methodology in biographical approaches in applied linguistics. *Working Papers in Urban Language & Literacies*, 187, 1–12.
- Danylevska, O.M. (2019). *The Ukrainian language in Ukrainian school at the turn of the 21st.: Sociolinguistic essays*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia (in Ukrainian).
- Kiss, N., & Shumytska, H. (2023). *Sociolinguistic method of language biography and the practice of its application in Transcarpathia* (in print) (in Ukrainian).
- Mykhalchuk, O. (2021). Language identity of ethnic communities in the context of Ukrainian language situation. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 9(2), 37–49. <https://doi.org/10.14746/sup.2021.9.2.03> (in Ukrainian).
- Nekvapil, J. (2003). Language biographies and the analysis of language situations: on the life of the German community in the Czech Republic. *International Journal of the Sociology of Language*, 162, 63–83.
- Pavlenko, A. (2007). Autobiographic Narratives as Data in Applied Linguistics. *Applied Linguistics*, 2(2), 163–188.
- Ruda, O.H. (2016). Mechanisms of language adaptation (as exemplified by language behavior of new Kyiv residents). *Psycholinguistics*, 19(2), 55–67 (in Ukrainian).
- Sokolova, S. (2022). The problem of choosing the language of communication: Ukrainian realities. *Cognitive Studies / Études cognitives*, 22. <https://doi.org/10.11649/cs.2649>
- Tsar, I.M. (2020). Language adaptation of young migrants from Donbas and Crimea in the bilingual environment. *Ukrainian language*, 1(73), 113–128. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.113> (in Ukrainian).
- Verschik, A. (2002). Linguistic Biographies of Yiddish Speaker in Estonia. *Folklore (Tartu)*, 20, 38–52.

Received 07.04.2023

Ivanna Tsar, PhD in Philology, Researcher of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: vakavaka7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9764-5758>

LANGUAGE ADAPTATION OF ETHNIC RUSSIANS IN THE WESTERN UKRAINIAN AREA

The article characterizes the language adaptation of ethnic Russians in the Western Ukrainian area on the example of language biographies of three ethnic Russians living in the same village in the Lviv Region. Changes in language and national identity, language behavior and the language itself of the informants under the influence of a long stay in the Ukrainian-speaking environment are outlined. The attitude of the informants towards the Ukrainian and Russian languages and the state language policy has been clarified. Their vision of the future language situation in Ukraine is characterized.

External and internal factors that influenced the language adaptation of the informants have been identified, among which the language environment and political beliefs of the interviewees become the most important.

Language adaptation of each of the interviewees takes place differently, although they live in a Ukrainian-speaking environment for approximately the same period. During adaptation, respondents did not face discrimination based on language or nationality. All interviewees emphasized the benevolent attitude of the locals towards them and did not witness language conflicts during their stay in the Ukrainian-speaking environment.

Language adaptation of the informants takes place simultaneously with their socio-cultural adaptation. All interviewees have adopted local customs and traditions. Some speakers even have changed their political beliefs. Under the influence of the dominant Ukrainian language in this environment, significant changes have been in the language life of only those informants who wanted it themselves. The results of the informant's language adaptation have influenced the future language and national identification of their children and grandchildren.

Keywords: *language biography, language adaptation, language behavior, language identity, language environment.*